

VILNIAUS UNIVERSITETAS

AMBICINGAS DEŠIMTMETIS: Lietuvos užsienio politika

2004–2014

Sudarytoja
Dovilė Jakniūnaitė

Vilniaus universiteto leidykla
VILNIUS 2015

UDK 327(474.5)(091)"20"
Am19

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir
politikos mokslų instituto taryba
(2015 m. sausio 5 d., protokolas Nr. T-2015-01)

Recenzavo:

Prof. Jūratė Novagrockienė
(Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija)

Doc. Andžej Pukšto
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba
(sutarties Nr. MIP-012/2013)

Viršelyje – Kirilo Čachovskio nuotrauka iš Lietuvos pirmininkavimo
ES Tarybai atidarymo ceremonijos Vilniaus universiteto kieme,
2013 m. liepos 5 d.

ISBN 978-609-459-458-8

- © Straipsnių autoriai: Karolis Aleksa, Valentinas Beržiūnas,
Dovilė Jakniūnaitė, Tomas Janeliūnas, Diana Jurgelevičiūtė,
Justinas Lingevičius, Raimonda Miglinaitė, Arūnas Molis,
Inga Stanytė-Toločkienė, Tomas Vaišnoras,
Galina Vaščenkaitė, Ramūnas Vilpišauskas, 2015
© Vilniaus universitetas, 2015

TURINYS

I v a d a s

- Kaip kalbėsime apie 2004–2014 m. Lietuvos užsienio politiką? 7
Dovilė Jakniūnaitė

1 d a l i s

Apibrėžtys ir kontekstai

- Lietuvos užsienio politikos tyrimai iki 2004 m. 32
Valentinas Beržiūnas
- Lietuvos tarptautinis subjektiškumas: kokia mažoji valstybė? 49
Diana Jurgelevičiūtė
- Tapatybinės įtampos: Michailo Golovatovo paleidimo atvejis 75
Justinas Lingevičius

2 d a l i s

Kaimyniniai santykiai

- Santykiai su Rusija: dešimt nestabilaus stabilumo metų 100
Dovilė Jakniūnaitė
- Lietuvos ir Lenkijos strateginė partnerystė:
retorinė mirtis ir praktinis gyvenimas 127
Galina Vaščenkaitė
- Lietuva ir Baltarusija: pusiausvyros paieškos 171
Tomas Janeliūnas
- Santykiai su Latvija bei Estija ir Baltijos šalių bendradarbiavimas 209
Valentinas Beržiūnas
- Šiaurės šalys Lietuvos užsienio politikoje 228
Karolis Aleksa

3 d a l i s

Tarptautinėse institucijose

Lietuvos Europos politika: prioritetai ir jų (ne)įgyvendinimas <i>Ramūnas Vilpišauskas</i>	260
Lietuva ir ES Rytų politika: tarp permainų ir tęstinumo <i>Inga Stanytė-Toločkienė</i>	291
Išorinė bendroji ES energetikos politika ir Lietuvos interesai <i>Arūnas Molis, Tomas Vaišnoras</i>	319
Lietuvos galios šaltiniai: veikla tarptautinėse organizacijose <i>Tomas Janeliūnas, Raimonda Miglinaitė</i>	350

4 d a l i s

Saugumo paieškos

Saugumo sampratos kaita: nesaugumas didėjant saugumui <i>Diana Jurgelevičiūtė</i>	388
Lietuvos gynybos ir saugumo politika <i>Karolis Aleksa</i>	409
Santykių su JAV dilemos: kas mainais už saugumą? <i>Diana Jurgelevičiūtė</i>	441
Svarbiausi Lietuvos vidaus ir užsienio politikos įvykiai 2004–2014 m.	468
Pagrindinės vartojamos santrumpos	477
Pagrindinė literatūra	479
An Ambitious Decade: Lithuanian Foreign Policy 2004–2014. <i>Summary</i>	494
Apie autoreis ir autorius	501

KAIP KALBĖSIME APIE 2004–2014 M. LIETUVOS UŽSIENIO POLITIKĄ?

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

Šia monografija siekiama įvertinti Lietuvos užsienio politiką 2004–2014 metais. Pradedama nuo praprastų klausimų (kokia ji buvo, kokiomis pasaulio politikos sąlygomis ji vykdyta, kokios diskusijos ją formavo), gilinamasi į sudėtingesnius (kiek veiksmingos buvo pasirinktos strategijos, koku mastu įmanoma formuoti norimus dvišalius santykius, kokios strategijos ir kodėl veikia daugiašaliuose forumuose ir tarptautinėse institucijose) ir baigiama teoriniais (kaip įmanoma įvertinti užsienio politikos efektyvumą ir kaip Lietuvos atvejis gali prisidėti prie mažųjų valstybių studijų). O pats bendriausias klausimas, į kurį ieškoma atsakymo, skamba taip: kaip įmanoma kalbėti ir apibendrinti visą šio dešimtmečio Lietuvos užsienio politiką?

2004-ieji buvo istoriniai metai. Tai metai, kai šalis per vieną mėnesį tapo dviejų svarbiausių tarptautinių regiono organizacijų – ES ir NATO¹ – nare. Taip simboliškai pasibaigė procesas, prasidėjęs 1993–1994 m., kai narystės šiose organizacijose buvo paskelbtos ne tik užsienio politikos, bet pagrindiniais Lietuvos prioritetais². 2004-ieji kartu tapo ir metais, kai pradėta viešai diskutuoti apie naujus pasirinkimus ir pokyčius užsienio politikoje. Ir ne tik kalbėti: pokyčiai skelbti, pokyčių buvo laukiama. Tad visiškai neatsitiktinai 2004 m., po kelių dienų nuo įstojimo į ES, laikinai ėjęs Lietuvos prezidento pareigas Artūras Paulauskas prabilo

1 Pagrindinės knygoje vartojamos santrumpos ir jų aiškinimas pateikiami knygos gale (p. 477–478).

2 Politinių partijų kreipimasis dėl Lietuvos Respublikos integravimosi į NATO, *Lietuvos politinių partijų pareiškimai ir susitarimai*, LR Seimo interneto svetainė, 1993-10-05 (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5042&p_d=62154&p_k=1; žiūrėta 2014-09-24).

apie naująją Lietuvos užsienio politiką³ – politiką, turėjusią pradėti naują etapą, kai Lietuva ir regione, ir pasaulyje gyvenanti ir veikianti kokybiškai kitaip. Taip viešai pranešta: dabar viskas turi būti – ir bus – kitaip, naujas laikotarpis turi turėti – ir turės – naujus (kitus) tikslus, užduotis, turi reaguoti į kitokius iššūkius.

Kuria prasme apie 2004-uosius galime kalbėti kaip apie „lūžinius“ metus, pradėjusius naują laikotarpį Lietuvos užsienio politikos istorijoje? Kas tuo metu pasikeitė? Prieš gilinantis į naujumo turinį, pirmiau vertėtų klausti: ką apskritai reiškia užsienio politikos pokytis? Jei laikomės prielaidos, kad prasideda naujas politikos etapas, – kaip jį reikia analizuoti ir kokius klausimus kelti? Kadangi visa Lietuvos užsienio politikos raida išsamiai pristatoma skirtinguose monografijos skyriuose⁴, toliau šiame įvardiniame straipsnyje analizuojama, kaip keitimąsi bendrai suvokta ir apibrėžta po 2004 m., kokių pokyčių būta per dešimtmetį, kokio jie lygmens ir kiek, atliekant bendrą apžvalgą, prasminga bei įmanoma kalbėti apie jų šaltinius. Tolesnė įvado dalis skirta tęstinumo temai – siekiui suprasti Lietuvos valstybės tapatybines strategijas, kurias palaiko užsienio politikos praktikos. Galiausia pristatoma monografijos struktūra ir pagrindinės temos, o įvadą baigia refleksija apie teorijos ir praktikos santykį analizuojant užsienio politiką.

Pokyčiai ir tęstinumas

Užsienio politikos pokytis, žinoma, yra kebli sąvoka – kaip ir kiekvienas žodis, kurį galima vartoti daugelyje kontekstų bei skirtingomis prasmėmis, kuris gali būti ir akademinė sąvoka, ir kasdienis posakis. Pokyčių analizė tarptautinių santykių disciplinoje visų pirma susijusi su sisteminių pokyčių

3 Artūras Paulauskas, „Naujoji Lietuvos užsienio politika“ [kalba Vilniaus universitete], Vilnius, 2004-05-24 (<http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=4994>; žiūrėta 2014-10-01).

4 Norintiems ir norinčioms greitai susidaryti pirmąjį įspūdį siūloma atsiversti svarbiausių įvykių chronologiją knygos gale: „Svarbiausi Lietuvos vidaus ir užsienio politikos įvykiai 2004–2014 metais“ (p. 468–476).

analizė⁵. Patys užsienio politikos pokyčiai teoriniu aspektu svarstomi mažiau⁶ – viena vertus, dėl to, kad tai empirinis klausimas, pirmiausia susijęs su skirtingų veiksmų integravimo iššūkiu; kita vertus, ir dėl to, kad bendroji sisteminė pokyčio teorija iš esmės reikštų bandymą sukurti vientisą užsienio politikos analizės teoriją, o tokios misijos iki šiol niekam nėra pavykę įgyvendinti⁷. Tačiau galima kalbėti apie skirtingus žvilgsnius į pokytį. Knygos tyrimų problematikai aktualūs du: galima siekti, pirma, identifikuoti pokytį ir tada bandyti paaiškinti jo priežastis ar šaltinius; antra – suvokti pokyčio vaidmenį politiniame procese ir politiniame diskurse.

Pokyčio identifikacijos kelią pasiūlė Charlesas Hermannas – jis išskyrė keturis užsienio politikos pokyčių lygmenis⁸:

- 1) prisitaikymas-prisiderinimas – tai kiekybiniai pastangų pokyčiai, kai nekinta nei tai, kas daroma, nei būdas, kaip daroma;
- 2) programiniai pokyčiai – keičiasi metodai, instrumentai, priemonės, kuriomis sprendžiamos problemos ar siekiama tikslų (kokybinis pokytis). Akivaizdžiausi pavyzdžiai tokie: kai nuo diplomatijos pereinama prie karinių priemonių naudojimo, kai „kietą“, agresyvią kalbėjimą keičia daugiašalės derybos ir pan.;
- 3) tikslų pokyčiai – kai iškyla nauja problema arba dingsta turėtoji;
- 4) tarptautinės orientacijos pokyčiai – radikaliausias pokytis, kai permąstomas santykis su pasauliu, savo vieta jame; daugialypis tikslų pasikeitimas ir išsamus problemų persvarstymas.

Kitą variantą, programiniai pokyčiai reiškia instrumentų, įsipareigojimo, ištraukimo lygio permąstymą, o pasikeitimas tikslų lygmeniu

⁵ Žr., pvz.: K. J. Holsti, *Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004; Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

⁶ Ryškesnė išimtis: David A. Welch, *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton: Princeton University Press, 2014.

⁷ Žinoma, kyla klausimas, ar tokios misijos iš viso reikia. Plačiau apie užsienio politikos analizės perspektyvas žr. Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis Classic and Contemporary Theory*, Lanham: Rowman & Littlefield Pub., 2007.

⁸ Charles F. Hermann, „Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy“, *International Studies Quarterly* 1(34), 1990, p. 5.

liudija kitokius politinius pareiškimus ir veiksmus, kurie kvestionuoja ankstesnius tikslus arba juos atmeta. Jei matome kelis reikšmingus daugialypius problemų performulavimus keliose srityse ir santykiuose su keliais išoriniais veikėjais, tada kalbame apie orientacijos pokyčius, šiais laikais dažniausiai reiškiančius sąjungininkų keitimą. Kai kuriems tai yra vienintelis analizės vertas pokytis. Pavyzdžiui, K. J. Holsti'ui užsienio politikos pokytis yra „dramatiški, visuotiniai valstybės išorinių santykių pasikeitimai“⁹, dažniausiai renkantis tarp izoliacijos, savipakankamumo, priklausomybės ir diversifikacijos.

Šitokia klasifikacija, žinoma, gali būti tik rekomendacinė – tik metmenys, kur kreipti dėmesį ir analizę; be to, ji aiški tik paviršutiniškai. Kasdienybėje užsienio politikos praktikos nesiduoda taip lengvai padalijamos ir priskiriamos vienai kuriai grupei: pavyzdžiui, kurioje vietoje baigtųsi tikslų ir prasidėtų orientacijos pokyčiai? Ir kuria prasme aiškiai brėžti šią skirtį būtų prasminga ir leistų geriau suvokti užsienio politikos sprendimus? Bet kokių atvejų šis skirstymas laikytinas rekomendacija, leidžiančia susitarti dėl pokyčio analizės lygmens, – o tai reiškia (bent jau) bandymą susikalbėti, kai diskutuojama, ar pokytis įvyko – ir kur.

Kitas identifikacinio požiūrio aspektas – nusakyti šaltinius, iš kur gali kilti pokytis. Kaip tik ties šiuo aspektu koncentruojamasi atliekant paskiras atvejų analizes. Tiesa, šaltinių ar veiksmų, į kuriuos kreipiamas dėmesys, sąrašas gana įprastas: dažniausiai minimi instituciniai, biurokratiniai veiksniai, asmenybių ar lyderių elgesys ir nuostatų pokyčiai, vidiniai veiksniai (koalicijų grupavimosi, politinės sistemos, socialinės, kultūrinės aplinkos aspektai) ir išorės veikimas (struktūriniai veiksniai, tarptautinis kontekstas, taip pat galios ar galios santykių pokyčiai)¹⁰.

9 K. J. Holsti (ed.), *Why Nations Realign. Foreign Policy Restructuring in the Postwar World*, London: George Allen and Unwin, 1982 (cit. pagal: Jakob Gustavsson, „How Should We Study Foreign Policy Change?“, *Cooperation and Conflict* 34(1), 1999, p. 76).

10 Tai daroma, pvz.: Charles F. Hermann, *op. cit.*; Jakob Gustavsson, „How Should We Study Foreign Policy Change?“.

Didžiausias metodologinis analitinis tokios analizės iššūkis – nusakyti ryšį tarp veiksnių, įvertinti, kurie svarbesni, labiau lemiantys. Jei visgi rūpi klausti, dėl ko vyksta pokyčiai, tai šiuos šaltinių sąrašus galima laikyti tik analitiniu įrankiu, rekomendacija, į ką kreipti dėmesį, – atsakymų irgi teks ieškoti konkrečioje empirinėje analizėje ir teoriniame apsisprendime, į kieno (ar koki) poveikį verta ir reikia kreipti dėmesį, kai bandoma kalbėti apie tikslų ir priemonių pasirinkimus.

Antrasis būdas žiūrėti į pokytį – tai laikyti jį politinio ir sprendimų priėmimo proceso, politinės praktikos dalimi ir klausti, kokį vaidmenį užsienio politikoje ir užsienio politikai vaidina kalbėjimas apie pokytį, kitaip tariant – politinio pokyčio diskursas. Kalbėjimas apie pokytį gali daug pasakyti apie valstybę, jos pasirinkimus, tačiau tada jis tampa politinio proceso dalimi, ir klausimas apie tai, ar teisingai identifikavome ir nusakėme (t. y. „ar pokytis iš tiesų įvyko?“), tampa beprasmis, nereikalingas. Svarbu tampa klausti apie pokyčio funkciją bei apie retorinio akto sėkmę arba nesėkmę, jo poveikį politiniams procesams. Šiame kontekste verta apmąstyti, ką kokie politiniai veikėjai, sprendimų priėmėjai vaizduoja, vadina pokyčiu ir ką tai pasako apie juos ir apie politinę situaciją bei aplinką, kurioje veikiama.

Pokytis, kaita, pasikeitimas – tai svarbūs politinės retorikos elementai, naudojami norint pabrėžti skirtingumą nuo to, kas buvo prieš kalbamąjį laikotarpį. Tai būdas atsisiesti – nuo oponento, ankstesnės vyriausybės, valdžios ar laikmečio. Tokia retorika svarbi naujam politikui ar politikai, partijai, koalicijai siekiant ateiti į valdžią, laimint rinkimus, o paskui – ir bandant priimti bei įgyvendinti sprendimus. Ir atvirkščiai: valdžios išlaikymas dažniausiai siejamas su stabilumo ir tęstinumo retorika.

Pokyčio retorika neatsiejama ir nuo valstybės istorijos politikos. Simbolinės datos, praeities įvykiai ir, svarbiausia, jų minėjimas yra svarbi valstybės praktikų dalis: tam valstybės raidoje reikia nuolat rasti naujų datų, kurios žymėtų laiką, po kurio kažkas tapo kitkuo, dar kartą įtvirtino valstybingumą ir įrodė valstybės tęstinumą (čia puikiai tinka tam tikri „lūžiniai“ momentai, jų suradimas ir paminėjimas). Tada užsienio politikos pokyčių retorika laikytina tik šio pokyčio diskurso dalimi.

Taigi akademiniai bandymai suvokti pokytį situacijoje, kai norime kalbėti ir analizuoti visą tam tikro laikotarpio valstybės užsienio politiką, siūlo tokias strategijas: pirma, suvokti, kas buvo laikoma, įvardijama kaip svarbūs, reikšmingi pasikeitimai; antra, iširti, apie kokio lygmens pokyčius tokiu atveju šnekama; trečia, išnagrinėti, kiek ir kaip įmanoma bei prasminga identifikuoti pokyčio šaltinius (ir jei įmanoma, tai kokių jų būta). Pagaliau – išsiaiškinti, kaip išlaikomas stabilumas; kitaip tariant – kaip per užsienio politiką palaikomos valstybingumo (ir tapatybinės) praktikos.

Dešimtmečio pokyčiai?

Mąstant apie 2004-uosius kaip apie naujo etapo pradžią svarbi tapo ne pati sėkmė (gavus tai, kas planuota), o bandymai tą sėkmę įprasminti. Kaip tapo įprasta teigti kiek vėliau, po 2004-ųjų Lietuva turėjo dvi galimybes: pasitikėti ES kompetencija formuojant bendrąją užsienio politiką ir tapti *auksine provincija* arba, naudojantis savo žiniomis apie posovietinę erdvę bei integracijos patirtimi ir pamokomis, aktyviai veikti ES išorinėje politikoje – rytinėje jos kaimynystėje¹¹.

2004 m. gegužės 4 d. ištarti šie, vėliau nesyk cituotieji, žodžiai, kurie nurodė pasirenkamą kelią:

Aš regiu Lietuvą – regiono lyderę per narystės Europos Sąjungoje ir NATO kokybę, per aktyviai plėtojamus kaimyninius santykius. Matau Lietuvą kaip savotišką regiono centrą, o Vilnių – regiono sostinę.¹²

Šie žodžiai žymėjo bandymą sukonstruoti aktyvų, nepriklausomą, pasitikinčios, mokačios ir žinančios, vizionieriškos Lietuvos subjektiškumą. Jais paskelbtas užsienio politikos tikslų pokytis, kuris kartu leido kalbėti ir apie naujų priemonių išskyrimą bei išbandymą.

Taigi 2004 m. pradėta nuo užsienio politikos tikslų performulavimo arba patikslinimo. Pripažinta, jog aiškiai pasikeitė vienas dalykas – tarptautinė institucinė Lietuvos aplinka (tai pasireiškė valstybės dalyvavimu ES

11 Laimonas Talat-Kelpša, „Ar tikrai metas laidoti regiono centro idėją?“, Delfi.lt, 2007-11-19 (<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ltalat-kelpsa-ar-tikrai-metas-laidoti-regiono-centro-ideja.d?id=15049673>; žiūrėta 2014-09-12).

12 „Laikinojo Prezidento A. Paulausko kalba Vilniaus universitete 'Naujoji Lietuvos užsienio politika'“.

ir NATO veikloje), ir ši pasikeitusi aplinka, kontekstas buvo tas šaltinis, iš kurio kilo naujų tikslų poreikis. Be siekio „tapti aktyvia, matoma pasaulyje ir įtakinga regione valstybe“¹³ (Paulausko minimu *regiono centru*) ir noro „toliau plėsti saugumo ir stabilumo zoną Europoje ir jos kaimynystėje“¹⁴ („išplėsti Europos ribas, apsupti Lietuvą iš visų pusių laisvomis, demokratiškėmis, europietiškomis valstybėmis“¹⁵, toliau plėsti saugumo ir stabilumo zoną Europoje ir jos kaimynystėje¹⁶), taip pat raginta: naudotis ES ir NATO narystės keliamais privalumais, „užtikrinti visavertę ir aktyvų Lietuvos dalyvavimą priimant svarbiausius šių struktūrų sprendimus“¹⁷, „kad Lietuva taptų savotišku Europos Sąjungos ir NATO simboliu, į kurį siektų lygiuotis kitos valstybės“¹⁸; kalbėta apie buvimą aktyvia tarptautinės bendruomenės nare, siekiant tarptautinio autoriteto stiprinimo.

Trumpai apibendrinant, 2004 m. išsikelti ir pastaruoju dešimtmečiu kartoti šie trys Lietuvos užsienio politikos tikslai: 1) aktyvi regioninė politika Europos Rytų kaimynystėje; 2) aktyvus veikimas ES ir NATO (tiek integruojantis į organizacijas, tiek siekiant, kad Lietuvos interesai jose būtų pristatyti, ginami ir suprantami arba kad tų organizacijų interesais taptų Lietuvos interesai); 3) Lietuvos tarptautinis aktyvumas arba matomumas, pabrėžiant veikimą tarptautinėse organizacijose¹⁹. Neatsitiktinai

13 LR Seimo rezoliucija dėl Lietuvos Respublikos užsienio politikos krypčių, *Svarbiausi dokumentai*, LR užsienio reikalų ministerijos interneto svetainė, 2004-05-01 (<http://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/savrbiausi-dokumentai/lr-seimo-rezoliucija-del-lr-uzsienio-politikos-krypciu>; žiūrėta 2014-02-02).

14 *Ibid.*

15 „Užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR Diplomatinių atstovybių vadovams“, *Naujienos*, LR užsienio reikalų ministerijos interneto svetainė, 2004-07-07 (http://www.urm.lt/default/lt/naujienos/uzsienio-reikalu-ministro-antano-valionio-kalba-lr-diplomatiniu-atstovybiu-vadovams_1; žiūrėta 2014-10-01).

16 LR Seimo rezoliucija dėl Lietuvos Respublikos užsienio politikos krypčių.

17 Politinių partijų susitarimas dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 m., *Lietuvos politinių partijų pareiškimai ir susitarimai*, LR Seimo interneto svetainė, 2004-10-05 (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5042&p_d=62149&p_k=1; žiūrėta 2014-10-01).

18 „Užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR Diplomatinių atstovybių vadovams“.

19 Taip pat žr.: Dėl 2008–2012 metų Lietuvos užsienio politikos principų, strateginių gairių ir tikslų, *Lietuvos politinių partijų pareiškimai ir susitarimai*, LR Seimo interneto svetainė, 2008-10-28 (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5042&p_k=1; žiūrėta 2014-10-01).

žodis *aktyvus* šiuose tiksluose pasikartoja triskart: būtent tai yra viena iš apibrėžiančių naujų kategorijų, kartais įvardijama kaip matomumo didinimo strategija²⁰.

Didžiausio komentatorių ir ekspertų dėmesio susilaukė Lietuvos kaip aktyvaus regiono centro ar regioninės valstybės idėja ir siekis. Iš dalies tai buvo nauja senos *tilto tarp Rytų ir Vakarų* idėjos, pagal kurią Lietuva turėtų jungti ir sieti skirtingas erdves ir kurios atsisakyta gana anksti (apie 1991–1992 m.), variacija. Pagal pirminę, *tilto*, versiją užsienio politika dažniausiai sieta su neutralitetu (bendrąja prasme). Naujausioje, *regiono centro*, versijoje neutraliteto, žinoma, neliko; taip pat neliko balansavimo idėjos: pasirinkta aiški vertybinė pozicija ir kalbėta pagalbos ir mokymo kategorijomis – Lietuva turėjusi šviesti ir mokyti Rytų kaimynstės valstybes. Kaip teigia Gražina Miniotaitė, tokia idėja atrodo pasiekiamą tik tuo atveju, jei būtų šnekama iš normatyvinės galios pozicijos²¹, t. y. atstovaujant Vakarų vertybių ekspansijos strategijai į Rytus.

Kritika regioninės lyderystės siekiams buvo trejopa. Pirmoji kritikų grupė priekaištavo dėl koncepcijos neadekvatumo, netikslumo: nebuvo aišku, apie kokį regioną kalbama (spėti galima, tačiau aiškaus nusakymo taip ir nebūta), kur jis prasideda ar baigiasi. Evaldas Nekrašas idėją netgi pavadino „ganėtinai megalomaniška“, skirta visų pirma vidiniam šalies vartojimui, nes niekas kitas net neketina Lietuvos laikyti regiono centru²². Antruosius kritikus galima vadinti pragmatikais: jiems rūpėjo tokios politikos pasekmės, rezultatyvumas. Štai Česlovo Laurinavičiaus manymu, Rytų (regiono) politika labai pablogino Lietuvos santykius su Rusija, kuri dėl to tik pradėjo stiprinti imperinį spaudimą; na, o Vakarams esą tokia politika tik primena chuliganizmą, nes keliami tikslai sunkiai pasiekiami. Tad Laurinavičiaus rekomendacija tokia: daugiau pragmatizmo, ypač

20 „Užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR Diplomatinių atstovybių vadovams“.

21 Gražina Miniotaitė, „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43, 2006, p. 3–19.

22 Evaldas Nekrašas, „Kritiniai pamąstymai apie Lietuvos užsienio politiką“, *Politologija* 54, 2009, p. 139.

santykiuose su Rusija²³. Trečiasis kritikos tipas – politinė kritika, klausimai apie politikos tikslingumą. Gana greitai paaiškėjus, kaip sunku būti aktyviems Rytų Europos regione, pradėta klausti, ar toks tikslas ir tokia politika apskritai buvo teisingas pasirinkimas, ar jie atitinka nacionalinius Lietuvos interesus, – Nekrašui, pavyzdžiui, ji atrodė tikslas pats sau, negalvojant, ko reikia pačiai Lietuvai, kad tokia politika svarbesnė „nei savo suvereniteto, saugumo ir gerovės užtikrinimas“²⁴. Taip pat nuskambėjo Dalios Grybauskaitės, tuomet buvusios EK komisare, priekaištas užsienio politikai dėl Lietuvos tapimo „vieno klausimo“ (t. y. Rytų politika besirūpinančia ir Rusiją kritikuojančia) valstybe europinėse institucijose, dėl konfrontavimo su tais, kurie svarbūs (t. y. didžiosiomis Europos valstybėmis), bei neprasmingos draugystės su neturtingomis šalimis²⁵.

Apie 2006 m. pirmoji, entuziastingoji, naujosios užsienio politikos banga iš esmės atslūgo. Po sąlyginai ryškaus tuometinio LR Prezidento Valdo Adamkaus dalyvavimo Ukrainos Oranžinės revoliucijos įvykiuose, taip pat – po itin spartaus pritarimo taip ir neįgyvendintam ES Konstitucijos projektui Lietuvoje pasinerta į vidaus politikos rūpesčius ir skandalus: pavyzdžiui, 2005 m. pradžioje viešojoje erdvėje daug dėmesio skirta Adamkaus sprendimui vyksti ar ne į Maskvą švęsti Antrojo pasaulinio karo pabaigos minėjimo, o 2006-ieji buvo nesėkmingo euro įvedimo ir „Mažeikių naftos“ pardavimo metai. Pasigirdo daugiau balsų, abejojančių bekompromise Lietuvos užsienio politika kaimynystėje ir Rusijos atžvilgiu²⁶, – 2008 m. pabaigoje netgi imta teigti, kad Lietuva gyvena tarptautinės izoliacijos sąlygomis – ar bent jau pastebėta judant „ta linkme“²⁷.

23 Cit. pagal: Raimundas Lopata, „Debatai dėl Lietuvos užsienio politikos“, *Politologija* 57, 2010, p. 130–131.

24 *Ibid.*, p. 138.

25 „Žiniasklaidos monitoringas“, LR žemės ūkio ministerijos interneto svetainė, 2006-06-23 (http://www.zum.lt/documents/LT_html/File_2843.html; žiūrėta 2014-12-01).

26 Žr., pvz.: Česlovas Laurinavičius, Raimundas Lopata, Vladas Sirutavičius, „Kritinis požiūris į Lietuvos užsienio politiką: kas pasikeitė nuo Augustino Voldemaro laikų?“, *Politologija* 54, 2009, p. 91–122; Nortautas Statkus, Kęstutis Paulauskas, „Lietuvos užsienio politika tarptautinių santykių teorijų ir praktikų kryžkelėje“, *Politologija* 42, 2006, p. 12–61; Evaldas Nekrašas, *op. cit.*

27 Česlovas Laurinavičius, Raimundas Lopata, Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 92.

Tai buvo ypač susiję su sprendimu vetuoti ES ir Rusijos derybų dėl naujos partnerystės sutarties atnaujinimą, sykiu – su pastebimai prastėjančiais santykiais su Lenkija. 2009 m. pradžioje paskelbtas JAV ir Rusijos santykių atnaujinimas (nepaisant nesenų įvykių Gruzijoje 2008 m. rugpjūtį) komentatorius vertė nerimauti dėl savarankiškos Lietuvos užsienio politikos perspektyvų bei galimybių paveikti tiek didžiąsias tarptautinių santykių veikėjas, tiek ES ir NATO.

Šitokiame kontekste 2009-ieji dažnai laikomi dar vienais „simboliniais“ metais, kai vėl pasigirdo kalbų apie būsimus pokyčius. Jos pirmiausia buvo susijusios su Grybauskaitės kaip LR Prezidentės pirmosios kadencijos pradžia ir iš dalies su naujos, konservatorių, vyriausybės darbo pradžia. Grybauskaitė deklaravo keisianti Lietuvos užsienio politiką: bandysianti „sureguliuoti Lietuvos užsienio politikos švytuoklę“, aktyvindama Lietuvos santykius su didžiosiomis Vakarų valstybėmis, atsisakydama „įsivaizduojamos lyderystės euroatlantinėje erdvėje“ ir tuo pat metu palaikydama intensyvius ryšius su valstybėmis Rytuose²⁸. Buvo suprasta, kad tie pokyčiai turėtų reikšti, viena vertus, santykių su Rusija gerinimą, kita vertus – intensyvesnį įsitraukimą į ES institucijų veiklą. Pirmieji Grybauskaitės metai iš tiesų pasižymėjo keliais išsiskyrusiais užsienio politikos sprendimais: skambučiu tuometiniam Rusijos Prezidentui Dmitrijui Medvedevui, atsisakymu vykti į Prahą, kur JAV Prezidentas Barackas Obama organizavo susitikimą su Vidurio Europos valstybių vadovais ir vadovėmis, Lietuvos užsienio politikos Šiaurės krypties pabrėžimu.

Nepaisant bandymų konstruoti naują diskurso lygmenyje, politinės praktikos neleido kalbėti nei apie Lietuvos užsienio politikos tikslų pokyčius, nei netgi apie naujesnes priemones. Viena iš pagrindinių strategijų tapo (ir liko) siekis kiek įmanoma europeizuoti santykius su Rusija (energetikos ir istorijos politikos srityje), palaikyti Rytų kaimynes, tačiau vis labiau suprasta, kad šis palaikymas negali būti besąlygiškas – privalo

28 „Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės inauguracijos kalba, pasakyta iškilmingame Seimo posėdyje“, *Kalbos*, LR prezidentūros interneto svetainė, 2009-07-12 (http://www.president.lt/lt/prezidento_veikla/kalbos/lietuvos_respublikos_prezidentės_dalios_grybauskaitės_inauguracijos_kalba_pasakyta_iskilmingame_seimo_posedyje.html; žiūrėta 2014-11-23).

priklausyti nuo tose valstybėse vykstančių procesų ir dedamų pastangų (bei alternatyvių integracinių Rusijos projektų). Net ir dažnai minimi pablogėję santykiai su Lenkija nesustabdė dvišalio bendradarbiavimo daugelyje strateginių sričių. *Posūkis į Šiaurę* galiausia virto tiesiog priemone labiau integruotis į ES ir NATO institucines struktūras; atsargumas JAV atžvilgiu itin greitai išblėso (jei toks iš viso buvo), o trumpas santykių su Baltarusija „atšilimas“ buvo tik bendros nepavykusios ES strategijos dalis.

Tad trys pagrindiniai, jau ne kartą minėti, tikslai iš tiesų apibrėžė visą Lietuvos užsienio politikos dešimtmetį, tačiau labiau išryškėjo antroje jo pusėje – pirmininkaujant ESBO ir ES Tarybai, stengiantis stiprinti ES Rytų partnerystę ir vis konkrečiau bei aiškiau veikiant ES ir NATO. (Išsamesnė analizė, kur apžvelgiamas ir įvertinamas šių tikslų siekimas, atliekama pirmoje šios monografijos dalyje²⁹.) Galima kalbėti apie viso dešimtmečio tikslų tęstinumą, o kartais išryškėdavusi pokyčio retorika pirmiausia svarbi kaip siekis atsiriboti nuo to, kas buvo anksčiau, ir būdas „naujos eros“ retorika generuoti politinį procesą bei politinį palaikymą³⁰. 2014 m. LR Prezidentės Dalios Grybauskaitės metiniame pranešime Lietuvos užsienio politikos *Zeitgeist* apibendrinta taip:

Lietuva per pastaruosius metus sustiprino ryšius su visais savo draugais ir sąjungininkais Europoje ir pasaulyje. Įsitikinome, kad pagrindinis ir saugiausias mūsų užsienio politikos kelias – partnerystė su Europos Sąjungos šalimis, JAV ir bendradarbiavimas NB8 formatu. Ten, kur esame gerbiami ir mumis pasitikima. [...] Narystė NATO ir Europos Sąjungoje – neabejotina mūsų stiprybė.³¹

2014-uosius verta paminėti atskirai. Tame pat metiniame pranešime Grybauskaitė ištarė šiuos žodžius: „Paspriešinti ar prisitaikyti. [...] Pasitikrinome ir nustojome bijoti. Esame ne vieni su mūsų nenuspėjama

29 Žr. šios knygos straipsnį: Diana Jurgelevičiūtė, „Lietuvos tarptautinis subjektiškumas: kokia mažoji valstybė?“ (p. 49–74).

30 Šitokios diskursinės strategijos pavyzdžiu taip pat gali būti Tėvynės Sąjungos tuo metu naudotas „proveržio“ žodynas.

31 „Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės metinis pranešimas“, *Metiniai pranešimai*, LR prezidentūros interneto svetainė, 2014-03-27 (http://www.president.lt/lt/prezidento_veikla/metinis_pranesimas/2014_m..html; žiūrėta 2014-11-23).

kaimynyste³². Monografijoje atliekami tyrimai užsibaigia 2014 m. rudenį – tuo metu, kai vis stiprėja Rusijos ir Vakarų priešprieša, kai Ukrainos pietryčiuose vis dar vyksta susidūrimai, o Lietuvoje intensyvėja diskusijos dėl informacinių ir kitokio tipo karų, kai politinio lygmens santykiai su Rusija visiškai išnyksta ir kai į politinio diskurso centrą visu aiškumu grįžta *priešo* kategorijos. Nors kol kas dar sunku vertinti, kiek šie metai bus reikšmingi Lietuvos užsienio politikai, tačiau galima teigti, kad dešimtmetį baigiama panašiai, kaip ir pradėta, – suvokiant integracinių projektų svarbą ir mąstant apie rytines kaimynes.

Apie kokius dešimtmečio pokyčius galime kalbėti ir kaip? Žinoma, jokių tarptautinės orientacijos pokyčių iš tiesų neįvyko (tiesa, pokyčiai čia būtų iš tiesų revoliucingi, turint mintyje, kad 2004-ieji kaip tik skelbė esamos orientacijos įtvirtinimą). Kadangi narystės tarptautinėse organizacijose automatiškai reiškė išorinės aplinkos sąlygų pasikeitimą, būtina ir neišvengiama buvo performuluoti pačius strateginius tikslus.

Gyvenimas Lietuvoje turėjo pagerėti įstojus į ES, šalis turėjo tapti kokybiškai saugesnė įstojus NATO, turėjo keistis (gerėti) santykiai su Rusija (ir po plėtros, ir išrinkus naują prezidentę, ir į valdžią 2012 m. atėjus socialdemokratams), turėjome atsisukti į Šiaurę, atsigręžti į Baltarusiją ir ją sugrąžinti į Europą. Tačiau galiausiai dešimtmetis tiek pradžioje, tiek pabaigoje apibrėžiamas per institucinį kontekstinį pokytį, įvykusį 2004 m. Taip dar kartą yra pakartojamas, primenamas ir viešajame diskurse įtvirtinamas užsienio politikos sprendimų, padarytų dar nepriklausomybės pradžioje, teisingumas, neišvengiamumas ir naudingumas. Buvimas ES ir NATO įrėmina Lietuvos užsienio politiką ir tarsi leidžia jai plėtotis dviem kryptimis – pirma, į tai, kas yra ir kas neramina arti (kaimynystės politika), antra, kartu imant platesniu mastu dalyvauti tarptautinėje bendruomenėje.

Užsienio politikos apibrėžtys

Turint štai tokį iš oficialaus politinio kalbėjimo išryškėjantį užsienio politikos siekių apibūdinimą ir pagrindimą, reikia žengti dar vieną žingsnį ir klausti, ką tokie pasirinkimai leidžia teigti apie pačios valstybės ir jos vietos pasaulyje supratimą, iš kur kyla tokie politikos įprasminimai, – t. y. kokias valstybės sampratas siūlo ir įtvirtina šis kalbėjimas. Tad reikia atskleisti valstybės tapatybės ir užsienio politikos santykį: kaip minėta, užsienio politika yra neatsiejama nuo valstybės ir jos idėjos formulavimo, nuo bendrų praktikų, įprasminančių jos valstybingumą³³. Štai todėl klausama: kokią Lietuvą projektuoja visa ši užsienio politikos tikslų retorika? Atsakymą galima rasti analizuojant ir išryškinant skirtingose užsienio politikos srityse reguliariai pasikartojančias temas, pagrindimus, motyvacijas; nagrinėjant skirtingų politikos problemų sprendimus. Ant per šiuos reguliarumus įtvirtintų reikšmių „laikosi“ užsienio politikos pagrindas, jos prasmingumas ir pateisinimas.

Galima kalbėti apie tris ryškiausias užsienio politiką apibrėžiančias ir įprasminančias Lietuvos reprezentacijas: mažoji valstybė; valstybė, esanti prie Rusijos; vakarietiška valstybė, bandanti pasirinkti tarp ES (Europos) ir JAV. Visuose tolesniuose knygos straipsniuose pateikiama išsamių pavyzdžių, atvejų analizių, kur aptariama, kaip šios reprezentacijos reiškiasi ir įtvirtinamos praktikose. Tad čia bus pristatytas tik pats bendriausias šių apibrėžčių – tapatybių kategorijų – lygmuo ir bendrosios jų reikšmės.

Lietuva – maža valstybė

Galima skaityti aukščiausių šalies pareigūnų kalbas apie Lietuvos užsienio politiką, galima neformaliai kalbėtis su Lietuvos diplomatais arba analizuoti ekspertinius komentarus – ir nesvarbu, koks klausimas būtų

33 Klasikinį šio ryšio paaiškinimą ir jo taikymą JAV atvejui analizuoti žr. David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992. Taip pat: Lene Hansen, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, London, New York: Routledge, 2006.

aptariamą, anksčiau ar vėliau visada bus išsakytas pastebėjimas apie ribotus Lietuvos išteklius, jos teritorijos dydį ar gyventojų skaičių bei kaip šie veiksniai riboja veikimą, o kartais tiesiog trukdo. Valstybės mažumas laikomas faktu, su kuriuo tenka arba yra priverčiama taikytis. Tai taip pat vaizdinys, kuriamas ir iš vidaus, ir iš išorės.

Kartais Lietuvos „mažumo“ atžvilgiu gali būti užimama rezignuojanti pozicija: ką gi galime padaryti? Tačiau daug dažniau Lietuvos užsienio politika skleidžia beviltišką optimizmą, kurio leitmotyvas skambėtų maždaug taip: nors mes ir maži, kažką padaryti galime – ir turime, t. y. reikia savo mažumą paversti privalumu. Puiki šios strategijos iliustracija yra prezidentų kalbų ištraukos. Pavyzdžiui, Adamkui Lietuva maža, bet su garbinga praeitimi: „Nors esame mažos valstybės [kalba sakoma Portugalijoje – D. J.], mes patyrėme šimtmečius didžios valstybingumo istorijos“³⁴, arba – maža, bet tikrai galinti prisidėti: „tokios demokratijos kaip Lietuva gali vaidinti svarbų vaidmenį rūpindamosi globaliu saugumu, ypač jei veikia kartu su kitomis demokratijomis. [...] [D]ydis nesvarbu – svarbu bendras palaikymas, kūrybingumas, pasiruošimas prisidėti prie euroatlantinės šeimos“³⁵. Grybauskaitė teigė: „net ir maža valstybė ES yra svarbi ir gali būti svarbi, jeigu moka panaudoti visus savo, kaip mažos valstybės, galios svertus, jeigu tai daro profesionaliai ir garbingai“³⁶, – tad maža šalis gali būti svarbi, jei tik mokės tuo naudotis.

Tad su savo mažumo suvokimu ir pripažinimu taip pat susijęs supratimas ir apie asimetrišką Lietuvos poziciją daugeliu klausimų, ir apie neišvengiamybę ieškoti užtarėjų ir sąjungininkių. Kartu šią reprezentaciją

34 „Speech by H. E. Valdas Adamkus, President of the Republic of Lithuania, at Lisbon Technical University ‘Small EU Border States: Threats, Opportunities and Responsibility’“, *Speeches*, President of the Republic of Lithuania, 2007-05-31 (<http://archyvas.lrp.lt/en/news.full/7923>; žiūrėta 2014-12-03).

35 „Speech of President of the Republic of Lithuania Valdas Adamkus ‘Discovering Terra Democratica in Eastern Europe and Beyond: Successes, Challenges and the Way Forward’“, *Speeches*, President of the Republic of Lithuania, 2005-09-19 (<http://archyvas.lrp.lt/en/news.full/5982>; žiūrėta 2014-12-02).

36 „Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės interviu žurnalui ‘Valstybė’“, *Interviu spaudoje*, LR prezidentūros interneto svetainė (http://www.president.lt/lt/prezidento_veikla/prezidente_ziniasklaidoje/prezidente_ziniasklaidoje_385/lietuvos_respublikos_prezidentės_dalios_grybauskaitės_interviu_zurnalui_valstybe.html; žiūrėta 2014-12-03).

palaiko ir dvi dažnai išryškinamos Lietuvos užsienio politikos priemonės – internacionalizacija, kai savo problemas ir klausimus siekiama perkelti į tarptautinį lygmenį ir spręsti juos ten (ryškiausi yra energetinio saugumo ir istorijos politikos klausimų „stūmimas“ į ES lygmenį) ir matomumo didinimas, siekiant parodyti savo aktyvumą, priklausymą tarptautinės bendruomenės saugumu ir gerove besirūpinančių valstybių klubui (matyti pirmiausia iš įvairių postų ir siekio pirmininkauti įvairiems tarptautiniams forumams). Už viso to glūdi pagrindinė prielaida: tik taip – būdama ryški ir protinga (išmani) – maža valstybė gali prasmingai išlikti tarptautinėje sistemoje.

Lietuva – valstybė, esanti šalia Rusijos

Antroji ir dominuojanti Lietuvos užsienio politikos apibrėžtis ir varomoji jėga yra Rusija, jos buvimas šalia Lietuvos. Rusijos kaip pagrindinio grėsmingojo Kito vaidmenį Lietuvai išryškino įvairiausi tyrimai³⁷, kurių išvadas patvirtina pointegracinis dešimtmetis. Rusijos buvimas šalia Lietuvos stimuliuoja fatališką požiūrį į savo geografinę vietą ir savo istoriją; iš šio požiūrio kyla nuolatinis egzistencinis nerimas dėl šalies ateities – tiek vidiniuose, tiek išoriniuose reikaluose.

Tai nereiškia, kad nebūta diskusijų dėl santykių su Rusija ar kitojų jų sampratų. Pavyzdžiui, Nortautas Statkus ir Kęstutis Paulauskas 2006 m. siekė įrodyti, kad santykius su Rusija reikia siekti desaugumizuoti

37 Pvz.: Gražina Miniotaitė, *The Security Policy of Lithuania and the "Integration Dilemma"*, COPRI Working Papers 5, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 2000; Gražina Miniotaitė, „Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005, p. 83–97; Gražina Miniotaitė, „Lietuvos saugumo ir gynybos politika: raida ir perspektyvos“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2006*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007, p. 161–174; Nortautas Statkus, Kęstutis Paulauskas, *op. cit.*; Dovilė Jakniūnaitė, „Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną“, *Politologija* 71, 2013, p. 21–45; Dovilė Jakniūnaitė, „Neighbourhood Politics of Baltic States: Between the EU and Russia“, in: *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*, ed. Eiki Berg, Piret Ehin, Farnham: Ashgate, 2009, p. 117–132; Kęstutis Paulauskas, *Kieno saugumas? Kuri tapatybė? Kritinės saugumo studijos ir Lietuvos užsienio politika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

(išgrėsminti)³⁸. Tai ne tiek skatinimas ignoruoti Rusiją kaip problemą, kiek raginimas nesinaudoti šia problema vidaus politikoje, kuriant nuolatines nesaugumo būsenas. Tačiau aptariamam dešimtmečiui vis tik dominavo nuostata bet kokius pasirinkimus, bet kokius sprendimus (nesvarbu, dėl kokių taktikų ar santykio su Rusija gerinimo būdų būtų susitarta) vertinti Rusijos kaip Didžiojo Lietuvos Kito kontekste – visada turint mintyje potencialų pavojų, visada savo saugumo ir užsienio politiką formuojant per šio pavojaus vaizdinį.

Tokiame kontekste kitokią prasmę įgyja pasirinkimas koncentruotis į Rytų kaimynystę. Ši politika nėra vien tik vakarietišku vertybių perdavimas ar Lietuvos siekis iš mokinės kuo greičiau tapti solidžia mokytoja. Tai yra ir Rusijos neutralizavimo, atitolinimo strategija, tarp savęs ir jos sukuriama saugią ir Europai artimą erdvę. Rytų politika – tai irgi santykiai su Rusija, būdų kuo labiau sumažinti Rusijos svarbą kaimyninių valstybių politiniuose procesuose paieška. Miniotaitė yra parodžiusi, jog regioninio centro idėja buvo mėginimas ne tik suderinti tautinės valstybės ir Lietuvos kaip ES narės tapatybes, bet ir prisidėti „prie demokratinės Rusijos identiteto konstravimo“ – tačiau „kaip suvereni valstybė ji, taikydama saugumizavimo strategijas, konstruoja Rusijos, kaip grėsmingos ir neprognozuojamos valstybės, o savo – kaip demokratinės, civilizuotos ir civilizuojančios europietiškos valstybės, kaip Europos normatyvinės galios subjekto, identitetą“³⁹.

Būtent dėl to Lietuvos veiksmuose ES (jos bendroje užsienio politikoje) turi ir turėjo dominuoti Rytų politika, nes per ją bus įmanoma veikti ir Rusiją, jos politiką regione. O demokratizuojant, europeizuojant Ukrainą, Moldovą bus galima sukurti tarpinę, nuo Rusijos Lietuvą apsaugančią ir nutolinančią erdvę⁴⁰.

38 Nortautas Statkus, Kęstutis Paulauskas, *op. cit.*, p. 56.

39 Gražina Miniotaitė, „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, p. 13.

40 Plačiau žr. Dovilė Jakniūnaitė, „Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną“.

Lietuva – Vakarų valstybė, besirenkanti tarp ES / Europos ir JAV

Trečiąją apibrėžtį taip pat galima apibūdinti kiek kitaip: Lietuva – tai transatlantinė Europos valstybė. Santykį su Europa ir su JAV tenka jungti į vieną kategoriją ir apibūdinti „vakarietišku“, mat santykius su abiem jungia bendra idėja apie savą civilizaciją, savas vertybes ir vienintelę galią neutralizuoti buvimo šalia Rusijos pasekmes, nerimą dėl jos. Tačiau kartu ši reprezentacija pilna priešingybių. Joje dekadentiška, krizės ištikta Europa susiduria su gerovės, vertybių Europa; bejėgė, bedantė Europa priešinama stipriai JAV; hegemonė, dominuojanti, agresyvoka JAV gali konkuruoti su kita JAV versija – daugiašališkumą skleidžiančia ir kitų saugumu besirūpinančia JAV. Tad šioje tapatybių versijoje galima išskirti dvi pagrindines vidines įtampas: viena, besiskiriantys požiūriai į ES / Europą, kita – pasirinkimas tarp Europos ir JAV.

Santykis su Europa / ES (šios kategorijos dažnai painiojamos, tačiau šiam straipsniui skirtumas nėra itin reikšmingas) pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais buvo paremtas noru *grįžti į Europą*, o analizuojamu dešimtmečiu jį vis labiau ima grįsti idėja apie „tikrosios“ Europos sugrąžinimą – arba akių jai atvėrimą. Po garsiosios tuometinio JAV gynybos sekretoriaus Donaldo Rumsfeldo perskyros tarp senos ir naujos Europos (kontekstas: diskusijos dėl Irako karo 2003 m.)⁴¹ Lietuva gan ilgai su pasididžiavimu prisiėmė savęs kaip Naujosios Europos apibūdinimą, pabrėždama tiek savo modernumą, tiek drąsą, tiek pastangas nubudinti senąją, „užmigusią Europą“. Kaip teigia Miniotaitė, kad ir kiek tai atrodytų paradoksalu, konstruojant *Lietuvos – regiono centro* tapatybę, jos Kitu sykiu tampa ir senosios ES valstybės, įvardijamos kaip „Europos idėjos žlugdytojos“⁴². Diskusijose dėl ES konstitucijos 2005 m. Adamkus kalbėjo apie Europą ištikusią krizę ir sakė, kad Lietuva neturėtų „sudėjusi rankas

41 „Secretary Rumsfeld Briefs at the Foreign Press Center“, *Press Operations*, U. S. Department of Defense, 2003-01-22 (<http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=1330>; žiūrėta 2014-11-23).

42 Gražina Miniotaitė, *op. cit.*

laukti, kol krizės išnyks ar bus įveiktos⁴³. Matyti, kaip per visą dešimtmetį vis labiau įsitvirtina nuostata, kad Lietuva turi prisidėti prie ES keitimo(si), kad jos prioritetas – gilesnė ir intensyvesnė sąjunga. O didysis trukdis šiam siekiui yra kita Europa – stagnuojanti, užliūliuota savo gerovės.

Kita nuolatinė įtampa – pasirinkimas tarp ES ir JAV. Rumsfeldo žodžiai ne tiek suskaidė Europą, kiek pabrėžė nuolatinį ES / Europos siekį tapti savarankiška veikėja, kartu – jos priklausomybę nuo JAV. Formuluojuant, tai pasirinkimas tarp dviejų esminių dalykų – saugumo ar gerovės. Štai Statkus su Paulausku siekė įrodyti, kad saugumo klausimai

neturėtų nustelbti visų kitų visuomenės interesų bei problemų, nes narystė ES Lietuvos visuomenės gyvenimui turi daug labiau jaučiamų ir ilgalaikių padarinių, kitaip nei narystė NATO ar santykiai su JAV.⁴⁴

Kita vertus, Laurinavičius ir kt. tvirtino, kad:

Dar iki 2004 metų, kai Lietuva nebuvo nei NATO, nei ES narė, daugelis šalies lyderių įsivaizdavo jos geopolitinę padėtį, ypač saugumo erdvėje, taip: Lietuva yra tarp Rusijos ir Amerikos. Amerika yra mūsų ištikimiausia draugė ir gynėja, o Rusija – priešininkė ir skriaudėja. Šioje ištis stebėtina elementarioje geopolitinėje schemoje [...] Europos Sąjungą ir jos didžiąsias valstybes sunkoka net įžvelgti – tokios jos mažos ir menkos.⁴⁵

Nė viena iš šių įtampų nėra neutralizuota; neįmanoma pasakyti, kad per dešimtmetį egzistavo koks nors vienas dominuojantis požiūris į Europą ir ES raidą – ir nors dėl JAV svarbos ginčijamasi mažiau, tačiau suvokimas, jog ją renkantis tam tikra prasme atsisakoma Europos, išlieka. Kartkartėmis nuvilnydavusios intensyvesnių diskusijų bangos kaip tik ir demonstruoja šį vakarietiškumo daugialypumą. Pavyzdžiui, diskusijas dėl JAV vaidmens buvo itin suaktualinusi Grybauskaitė, savo pirmosios kadencijos pradžioje abejojusi dideliu dėmesiu, kuris Lietuvoje skiriamas JAV, taip pat abejota ir pačios JAV pradėta santykių su Rusija „perkrovimo“ (*reset*)

43 „Prezidentas ragina Lietuvą tapti regiono lydere“, Delfi.lt (Lietuvos radijas, BNS), 2005-10-20 ([http://www.delfi.lt/archive/prezidentas-ragina-lietuva-tapti-regiono-lydere.d?id=7751982;žiūrėta 2014-11-23](http://www.delfi.lt/archive/prezidentas-ragina-lietuva-tapti-regiono-lydere.d?id=7751982;žiūrėta%202014-11-23)).

44 Nortautas Statkus, Kęstutis Paulauskas, *op. cit.*, p. 54.

45 Evaldas Nekrašas, *op. cit.*, p. 133.

politika⁴⁶. Debatai dėl Europos raidos ir Lietuvos vaidmens ar įtakos šiai raidai sustiprėjo ir 2014 m., kai itin išsiskyrė Lietuvos ir kelių didžiųjų Europos valstybių pozicijos dėl Ukrainos įvykių ir galimų sprendimų. Tad ši, trečioji, apibrėžtis išlieka bene esminė, generuojanti pagrindines diskusijas dėl Lietuvos užsienio politikos pagrindų.

Tęstinumas

Analizuojant valstybės reprezentacijų kūrimą užsienio politikos kontekste, kitaip galime įvertinti ir 2004 m. skelbtą pokytį, kuris iš tiesų įvyko tiek dėl pakitusio institucinio konteksto, tiek performulavus tikslus, tiek renkantis ar blaškantis tarp įvairių užsienio politikos strategijų bei taktikų. Tačiau jei žvilgsnį nukreipiame į tai, kokią valstybę konstruoja užsienio politika, išvystame nuoseklumą ir tęstinumą: suvereniteto, savarankiškumo išsaugojimas, toks aktualus nepriklausomybės pradžioje, ir toliau lieka esminis, pamatinis užsienio politikos objektas; rūpestis dėl saugumo išlieka visos valstybės prioritetas⁴⁷.

Trys aptartos apibrėžtys nėra naujos ar itin netikėtos. Tad ir visa užsienio politikos praktikų analizė, pateikiama knygoje, atskleidžia, kaip skirtingais būdais, skirtingų politik(i)ų iniciatyvomis, įvairių įvykių ir tarptautinių sąlygų kontekste Lietuva nuolatos įtvirtina savo mažumą, neatsiejamumą nuo Rusijos, vis dar gyvena tarp dviejų europietiško polių (be to, neapsispręsdama, kiek jai reikia JAV). Dėl to analizuojamasis dešimtmetis šiame lygmenyje lieka tos pačios Lietuvos užsienio politikos paradigmos kartojimu, produkavimu, palaikymu: tai pasakojimas apie mažą, pavojingą kaimynių turinčią Europos valstybę, iš didžiųjų partnerių siekiančią gauti saugumo, bet drauge norinčią parodyti, jog ji irgi gali būti svarbi.

46 JAV ir Rusijos „perkrovimo“ (*reset*) politika – tai JAV Prezidento Baracko Obamos iniciatyva, pradėta 2009 m. pradžioje, siekiant gerinti santykius su Rusija, „ieškant abiem pusėms naudingų sprendimų“. Plačiau žr.: „U.S.–Russia Relations: ‘Reset’ Fact Sheet“, *Statements & Releases*, The White House President Barack Obama, 2010-06-24 (<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/us-russia-relations-reset-fact-sheet>); žiūrėta 2014-12-15).

47 Plg. Gražina Miniutaitė, *The Security Policy of Lithuania and the “Integration Dilemma”*.

Tiesa, verta atkreipti dėmesį į vieną išlygą: pirmosios dvi apibrėžtys yra itin stabilios ir tvirtos, ant jų laikosi Lietuvos užsienio politikos pamatai, o štai trečioji – vakarietiškoji – tampa erdve, kurioje ir dėl kurios atsiranda Lietuvos užsienio politikos variacijos, diskusijos ir jos dinamika. Ją ir analizuojame šioje monografijoje.

Pagrindinės temos ir problemos (knygos struktūra)

Įvade trumpai aptarti pokyčių ir tęstinumo matmenys bei apibrėžtys plačiau ir išsamiau atskleidžiamos monografijos straipsniuose. Juose pristatomus tyrimus vienija keletas klausimų. Pirma: kaip konkrečiai analizuojamoje santykių ir problematikos erdvėje mąstyta apie pasikeitimus ir tęstinumą, kas ir kaip keitėsi ar nesikeitė? Antra: kaip įgyvendinti pagrindiniai trys tikslai, kaip jie paversti konkrečiomis užduotimis, kokios priemonės taikytos ir kokie santykių ir sąveikos būdai pasirinkti? Trečia: kaip konceptualizuoti, įvertinti analizuoto dešimtmečio Lietuvos užsienio politiką, kad būtų įmanoma suprasti ir paaiškinti Lietuvos politikos pasirinkimus, darytas klaidas ir patirtas sėkmes? Atskirose monografijos dalyse, siekiant rasti atsakymus, išsikeliami dar ir konkrečioms atvejams specifiniai tikslai.

Pristatomi tyrimai – tai giluminės atvejų analizės. Atvejo tyrimai teorinio žinojimo plėtros kontekste turi vieną esminį trūkumą – vien jais remiantis, sunku daryti bendresnes teorines išvagas⁴⁸. Tačiau jie turi ir esminį privalumą – empirinių analizių išsamumą, kuris leidžia pamatyti politinio proceso specifiką, mikrolygmens veiksnių sąveiką su makroprocesais ir, žinoma, suteikia pagrindo konceptualizuoti vienintelį konkretų atvejį – Lietuvos užsienio politiką.

Knygą sudaro keturios dalys. Pirmojoje tęsiami Lietuvos užsienio politikos ir valstybės tapatybės apibrėžčių ir kontekstų tyrimai. Valentino Beržiūno tekste pateikiamas akademinių diskusijų kontekstas – Lietuvos užsienio politikos tyrimų iki 2004 m. raida⁴⁹. Toliau Diana Jurgelevičiūtė atskleidžia, kaip Lietuva „vaidina“ mažąją valstybę tarptautinėje politikoje,

48 Žr. Alexander L. George, Andrew Bennett, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press, 2004.

49 Tyrimai po 2004 m. analizuojami ir aptariami visuose monografijos skyriuose.

bei analizuoja struktūrines sąlygas šiam vaidmeniui reikštis. Valstybės užsienio politikos ir tapatybės santykį tiria Justinas Lingevičius: diskusijų dėl 2011 m. vasarą vykusio Michailo Golovatovo „skandal“ analizė leidžia jam empiriškai pagrįsti tas tapatybines įtampas, kurios visą pastarąjį dešimtmetį supa Lietuvos užsienio politikos formavimą ir įgyvendinimą.

Antroji monografijos dalis skirta kaimyninių santykių analizei. Lietuvos kaimynystė čia suvokiama plačiai – ne tik kaip vien rytinė (Rusija ir Baltarusija), tačiau kaip visa, apimanti ir Baltijos valstybes, ir Lenkiją, ir Šiaurės šalis. Visuose šios dalies skyriuose klausinama, kas ir kaip veikia dvišalius santykius, kaip juos galima nusakyti, įvertinti, su kokiais iššūkiais susiduriama.

Mano straipsnyje, analizuojant santykius su Rusija, daroma išvada, kad asimetriški, nelygiaverčiai tarpusavio santykiai sukuria sąlygas, kai bet kokie pokyčiai įmanomi tik juos inicijavus Rusijai ir atsižvelgus į tai, jog Rusija Lietuvos valstybės naratyvuose užima reikšmingo priešiško Kito vaidmenį. Esant tokio pobūdžio santykiams, neįmanoma formuoti pasitikėjimo Rusija diskurso, taigi dvišaliai santykiai kaip buvę, taip ir lieka apibrėžiami per tas pačias problemines sritis (visų pirma – energetiką ir istoriją) ir užsilaiko „šalto stabilumo“ būsenoje.

Santykiai su Lenkija analizuojami pasitelkiant strateginės partnerystės sąvoką: Galina Vaščenkaitė įrodo, jog, nors dvišalio bendradarbiavimo intensyvumas po europinės ir euroatlantinės integracijos sumažėjo, Lietuva ir Lenkija visgi išlieka strateginės partnerės, netgi nepaisant tautinių mažumų klausimo ir griežtos politinės abiejų pusių retorikos.

Lietuvos ir Baltarusijos santykių permainingumą pristato Tomas Janeliūnas. Būtent šiuose santykiuose atsiskleidžia nuolatinė dažnos valstybės užsienio politikos dilema: pragmatizmas (t. y. ekonominis interesas) ar vertybės? Nepaisant dominuojančios normatyvinės Lietuvos retorikos, parodoma, kodėl galimybės daryti poveikį Baltarusijoje yra smarkiai ribotos ir apibūdinamos kaip pragmatinio laukimo strategija.

Valentinas Beržiūnas peržvelgia Lietuvos santykius su Latvija ir Estija ir įvertina Baltijos valstybių bendradarbiavimo iniciatyvas. Šiame skyriuje atskleidžiama, kad intensyviau bendradarbiauti nesuinteresuotos visos

šalys, kad apsiribojama techninių arba einamosios politikos problemų sprendimu. Tad Baltijos valstybių atveju nė viena šalis nerodo iniciatyvos ir pastangų strategiškai apibrėžti santykius, o štai santykiuose su Šiaurės šalimis ryškėja kiek kita problema – didelis Lietuvos noras bendrauti ir supanašėti, į kurį geidžiamos partnerės atsako gerokai mažiau aistringai. Karolis Aleksa paskutiniame antrosios dalies skyriuje atskleidžia, kad sąlyginai nesėkmingą kelią į Šiaurės valstybių širdis lemia skirtingi tikslai ir (tai svarbiausia) besiskiriantis Lietuvos ir Šiaurės šalių požiūris į užsienio politikos vykdymo būdą ir prioritetus.

Trečiojoje dalyje atsisakoma klasikinio valstybės užsienio politikos tyrimo modelio: čia klausiama, kaip adaptuotasi naujuose instituciniuose kontekstuose, kaip pavyko dešimtmetį bene dominuojanti Lietuvos užsienio politikos taktika – siekių ir tikslų internacionalizacija (europeizacija). Ramūnas Vilpišauskas skyriuje apie Lietuvą ES siekia įvertinti Lietuvos politikos efektyvumą ir parodo, kodėl, nepaisant kliūčių, buvo siekiama logiškų tikslų, o nesėkmes lėmė, viena vertus, politikos nederinimas, nekoordinavimas šalies viduje, kita vertus – veiklą labai ribojančios geopolitinės sąlygos.

Pagrindinis Lietuvos siekis – aktyviai dalyvauti rytinės kaimynystės erdvėje, todėl atskira monografijos dalis skirta Lietuvos veikimui ES Rytų Kaimynystės politikoje. Nagrinėdama šią politiką Inga Stanytė-Tolockienė pabrėžia, kad, ginant savo interesus ES viduje, svarbu kaskart rasti balansą tarp principingos pozicijos ir būtinybės sudaryti sąjungas bei koalicijas, tai reiškia – dalyvauti svarbiuose politiniuose procesuose. Ji parodo, kaip 2014 m. įvykiai Ukrainoje tik dar labiau atskleidė, jog būtina konsoliduoti politiką rytinių kaimynių atžvilgiu – ir kokių galimybių čia turi Lietuva. Tuo tarpu išorinė bendroji ES energetikos politika ir Lietuvos interesai – tai Arūno Molio ir Tomo Vaišnoro tyrimo objektas. Jų skyriuje renkamasi panašią strategiją: išryškinti Lietuvos skelbtus interesus bei siekius ir, analizuojant energetikos politikos raidą, atskleisti konkrečių sėkmių ir nesėkmių turinį bei priežastis.

Kita ryški Lietuvos užsienio politikos priemonė, greta internacionalizacijos, buvo tarptautinio matomumo didinimas. Šią strategiją ESBO ir

JT organizacijose, atsižvelgdami į Lietuvos kaip mažosios valstybės galimybes, analizuoja Tomas Janeliūnas ir Raimonda Miglinaitė. Jie savo tyrimu atskleidžia pagrindinę Lietuvos dilemą veikiant tarptautinėse institucijose: susiduria viena vertus, siekis užimti ryškias ir matomas pozicijas, kita vertus – suvokimas, kad postai dažnai reiškia biurokratinį ir techninį (t. y. dažnai nematomą, nors ir reikalingą) darbą. Ir tada kyla klausimas, kam tokios veiklos labiau reikia – sau ar kitiems.

Paskutinėje, ketvirtojoje, dalyje dėmesį nuo grynųjų užsienio politikos klausimų perkeliama į saugumą ir jo politiką. Diskusijos apie saugumą yra būtinos aptariant užsienio politikos raidą: pirma, dėl to, kad Lietuvos užsienio politikos motyvuojantis, bazinis pagrindas yra egzistencinis nerimas dėl savo nuolatinio nesaugumo, ir šis saugumo diskursas permelkia tiek vidaus politines diskusijas, tiek užsienio politiką. Antra, užsienio politika (pagrindinė priemonė, kuria valstybė palaiko ryšį su išoriniu pasauliu, esančiu draugystės, bet daug dažniau – pavojaus ir nerimo šaltiniu) mąstymą apie saugumą daro būtina veikla. Du monografijos straipsniai, skirti Lietuvos saugumo politikai ir praktikai, šį ryšį atskleidžia gerokai detaliau ir išsamiau; kartu juose parodoma, kuria prasme diskusijos apie užsienio politiką ir sprendimai yra neatsietini nuo visų kitų politinių procesų Lietuvoje.

Analizuodama oficialiąsias Lietuvos saugumo darbotvarkės konceptualizacijas, Diana Jurgelevičiūtė atskleidžia Lietuvos saugumo politikos paradoksą: atrodytų, didėjant saugumui, vis labiau plečiasi saugumo problemų ratas, t. y. vis intensyviau vyksta sugrėsminimo procesai. Parodoma, kad šie procesai buvo itin smarkiai susiję su vidaus politikos raida bei pasikeitusiu ir sudėtingėjančiu požiūriu į išorinio pasaulio keliamas grėsmes. Karolis Aleksa kreipia žvilgsnį į kitą saugumo politikos pusę – jis analizuoja išorinę saugumo politikos dimensiją, kitaip tariant, aljansų ir bendradarbiavimo politiką. Jo įsitikinimu, net jei Lietuva ir žino kokių nors alternatyvų proamerikietiška saugumo politikai, šios alternatyvos turi didelį nesaugumo potencialą. Knyga baigiama Dianos Jurgelevičiūtės straipsniu apie Lietuvos ir JAV santykius, parodant, kaip praktikoje Lietuva įrodo savo partnerystę su JAV.

* * *

Apibendrinant visą Lietuvos užsienio politikos dešimtmečio tyrimą, galima teigti, kad tai buvo strateginių prioritetų stabilumo ir taktinių priemonių įvairovės dešimtmetis⁵⁰. Narystė ES ir NATO nurodė tam tikrą, atrodžiusią savaime aiškia kryptį, kuria turėtų judėti užsienio politikos mechanizmas; bet kokios variacijos, originalesni pasirinkimai vyko taktiniame, priemonių lygmenyje bei sprendžiant tam tikras dešimtmečio perspektyvoje trumpalaikėmis laikytinas problemas (pavyzdžiui, JT GA Pirmininko rinkimai, euro įvedimas, diskusijos dėl vykimo į Maskvą minėti Antrojo pasaulinio karo pabaigos jubiliejaus, atsakymai vykti į didesnio masto tarptautinius renginius ir pan.).

Monografijoje atskleidžiami bendri Lietuvos užsienio politikos bruožai 2004–2014 m. dešimtmečiu. Pirmą, joje parodoma, koku būdu maža valstybė gali turėti savarankišką užsienio politiką. Antra, atskleidžiama, kad Lietuva yra itin priklausoma nuo tarptautinės tvarkos dinamikos, ES ir NATO institucinės raidos ir strateginių pasirinkimų bei buvimo Vidurio Rytų regione, kurio paribiuose konkuruoja dvi vertybių sistemos ir dvi veikėjos – ES ir Rusija. Trečia, tyrimas demonstruoja, kad Lietuvos užsienio politikos diskurso ir praktikų rėminė tema yra santykis su Rusija ir buvimas šalia jos. Daugumą Lietuvos užsienio politikos pasirinkimų, sprendimų ir motyvacijų diktuoja kaip tik ši *buvimo šalia* būseną. Ketvirta, atlikta analizė rodo, kad Lietuvos užsienio politikos mechanizmas veikia santykinai gerai – ypač kai reikia apsibrėžti strateginius tikslus, netgi išsikeliant pagrindinius trumpojo laikotarpio uždavinius, – tačiau taktiniame lygmenyje Lietuvos užsienio politikai trūksta derinimosi, koordinavimosi. Penkta, patvirtinama, kad Lietuvos internacionalizacijos ir europeizacijos strategija iš esmės yra sėkmingas pasirinkimas – net jeigu konkrečiais atvejais išsiskeltų tikslų nepavyksta pasiekti. Galiausiai, šešta, monografija atskleidžia, kad Lietuva daug laiko ir energijos skiria savo matomumui ir „autoriteto“ stiprinimui – priemonėms, kurios dažnai yra savitikslių ir nebūtinai deramai įsipina į bendrą Lietuvos užsienio politikos tikslų kontekstą.

50 Šį apibūdinimą yra pasiūlęs Ramūnas Vilpišauskas (iš asmeninio susirašinėjimo).